

ՀՏԴ 911.312

Բնակչության աշխարհագրություն

Անահիտ ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ

ա.գ.թ., Արդձ աշխարհագրության ամբիոնի դոցենտ

E-mail: srbuhi.tovmassian@mail.ru

ԱՊՐԵԼԱԿԵՐՊԻ ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՆՐԱ ՀԵՏԱԶՈՏՄԱՆ ՄԱՐՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

Հոդվածում հետազոտվում է ապրելակերպի աշխարհագրությունը և դրա ձևավորման գործոնները, կյանքի պայմանների ու ապրելակերպի միջև գոյություն ունեցող փոխադարձ կապը: Ընդգծվում է այն տեսակետը, որ ապրելակերպը կապված է կոնկրետ աշխարհագրական միջավայրի հետ: Ուսումնասիրվել է ԱՀ Քաշաթաղի և Շահումյանի շրջաններում վերաբնակեցված համայնքների ապրելակերպը, տրվել դրանց առանձնահատկությունները: Նույն հետազոտության մեջ փորձ է կատարվում հիմնավորել, որ ապրելակերպի աշխարհագրությունն անհրաժեշտ է դիտարկել որպես առանձին գիտական ուղղություն:

Բանալի բառեր՝ Ապրելակերպ, պահանջմունք, սուբյեկտ, ձեռնարկություն, տեղեկատվություն, հասարակություն, ինտերգրացիա, սոցիալ-մշակութային, տարածքային գոտի, համայնք:

A. Григорян

ГЕОГРАФИЯ ОБРАЗА ЖИЗНИ И ТАКТИКА ЕЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

В статье исследуется география образа жизни и ее факторы формирования, существующие отношения между условиями жизни и образом жизни. В нем подчеркивается точка зрения, что образ жизни связан с определенной географической средой. Изучен образ жизни общин, переселенных в Каиатагский и Шаумянский районы Республики Арцах, изучены их особенности. В этом же исследовании делается попытка обосновать географию жизни как отдельное научное направление.

Ключевые слова: Стиль жизни, спрос, тема, предприятие, информация, общество, интеграция, социально-культурный, территориальный пояс, сообщество.

A. Grigoryan

THE GEOGRAPHY OF LIFESTYLE AND THE TACTICS OF ITS RESEARCH

The Geography of Lifestyle and the factors of its formation, the existing mutual contact between the conditions of life and lifestyle are explored in the article. The point of view is emphasized here, that lifestyle is connected with the specific geographical environment. The lifestyle of

the resettled communities in the Qashatagh and Shahumyan regions of the Artsakh Republic are studied and the peculiarities are given. In the same research it is tried to justify that it is necessary to observe the Geography of Lifestyle as a separate scientific direction.

Key words: *Lifestyle, demand, subject, enterprise, information, society, integration, social-cultural, territorial zone, community.*

Ապրելակերպը շատ հին և բավականին տարածված ուսումնասիրության առարկա է հանդիսացել հասարակական գիտությունների մեջ, մասնավորապես փիլիսոփայության և սոցիոլոգիայի ոլորտում: Սոցիալական հետազոտությունների արդյունքում հնարավոր է դարձել բացահայտել ապրելակերպի ձևավորումն ու գործոնները, ինչպես նաև տեսնել կյանքի պայմանների և ապրելակերպի միջև գոյություն ունեցող փոխադարձ կապը: Դա հնարավորություն կտա հասկանալ, որ ապրելակերպը կապված է կոնկրետ աշխարհագրական միջավայրի հետ, ավելի ճիշտ՝ անբաժանելի է դրանից: Տարբեր ժամանակներում և տարբեր աշխարհագրությունների կողմից հետազոտվել են ապրելակերպի հետ կապված տարբեր տեսակետներ, սակայն դրանք հաճախ դեկլարատիվ բնույթ են կրել: Այսպիսով՝ ապրելակերպի աշխարհագրական հետազոտությունների անհրաժեշտությունը չափազանց արդիական է հատկապես ժամանակակից հայ իրականության համար: Դա բացատրվում է նրանով, թե ինչ ազդեցություն են թողնում աշխարհագրական գործոնները հասարակության սոցիալ-մշակութային զարգացման գործընթացների վրա:

Նույն հետազոտության մեջ փորձ է կատարվում հիմնավորել, որ ապրելակերպի աշխարհագրությունն անհրաժեշտ է դիտարկել որպես առանձին գիտական ուղղություն:

Բնակչության ապրելակերպը և նրա կառուցվածքը: Ապրելակերպը համարվում է փիլիսոփա-սոցիոլոգիական կատեգորիաներից մեկը: Այն տարբերվում է իր բարդությամբ և բազմաբնույթ տեսակով, այն միանշանակ հասկացություն է, այդ իսկ պատճառով կիրառվում է տարբեր հասկացություններում, ի դեպ, ինչպես գիտական միջավայրում, այնպես էլ ամենատարբեր հասկացություններում: Ներկայումս գոյություն ունի ապրելակերպի նկատմամբ ձևավորված երկու տարածված տեսակետ:

Լայն իմաստով ապրելակերպը հասկացվում է, որպես սոցիալ-մակութային հատուկ երևույթ՝ ապրելակերպը համակերպվել է այնպիսի հասկացությունների հետ, ինչպիսիք են մշակույթը, քաղաքակրթությունը և աստիճանաբար համաձուլվել նրանց հետ [1]: Հենց այդ իմաստով ժամանակի ընթացքում ձևավորվել են ամերիկյան, մոսկովմանական կամ եվրոպական ապրելակերպ հասկացությունները: Ծավալի տեսակետից այն շատ լայն ասպեկտ ունի, քանի որ այն բնութագրում է այնպիսի տիպիկ հատկանիշներ, որոնք վերաբերում են ամբողջ հասարակությանը:

Նեղ իմաստով այն վերաբերում է կոնկրետ անհատի գործունեությանը, ձևավորվում է մարդկության զարգացման տարբեր էտապներում, մշակութա-պատմական տարբեր պայմաններում:

Շատ հեղինակներ համաձայն են այն մտքի հետ, որ ապրելակերպը ունի հատուկ արտահայտված կառուցվածք, որտեղ առանձնացվում են հատուկ հատվածներ, որոնք ներկայացնում են մարդկանց կենսագործունեության տարբեր ոլորտները (աշխատանք, կենցաղ, հասարակական, հոգևոր և մշակութային կյանք):

Հաշվի առնելով մարդու կենսագործունեության ոլորտները՝ ապրելակերպը կարելի է բաժանել չորս խմբի [1]: Նախ՝ մարդ պետք է ունենա գոյության համար գոյամիջոցներ, որի համար նա որոշում է այդ միջոցների ձեռք բերման ուղիները: Հաճախ այն իրականացվում է իր աշխատանքային գործունեությամբ: Եթե խորհրդային տարիների ժամանակ մարդիկ այն ձեռք էին բերում պետական կամ կոոպերատիվ հիմնադիր ձեռնարկություններում աշխատելու դիմաց ստացվող աշխատավարձի միջոցով, հիմա դրան ավելացվել են մի շարք այլ եղանակներ և միջոցներ: Դրանցից են բիզնեսով զբաղվելը, գործարարությունը և, այսպես կոչված, ինքնազբաղվածությունը: Կյանքի գործունեության երկրորդ ոլորտը դա այն ամենն է, ինչ կապված է մարդկանց կենցաղի հետ: Դա վերաբերում է սննդի, հագուստի, բնակարանի, բժշկության, կրթության և այլ պահանջմունքների բավարարմանը: Դա այն ոլորտն է, որը մենք անվանում ենք սոցիալական ոլորտ:

Երկրորդ ոլորտն արտահայտում է ռեկրեացիոն գործունեության կազմակերպման եղանակները: Ինչպես հայտնի է, ռեկրեացիոն գործունեությունը ազատ ժամանակի գործունեությունն է, որն ուղղված է մարդու ֆիզիկական և հոգևոր ուժի վերականգնմանը և կապված է մարդկանց նյութական պահանջմունքների բավարարման հետ: Այդ խմբին ենք դասում հանգստի տարբեր ձևերը՝ սպորտը, տուրիզմը, զվարճանքը:

Կյանքի որոշակի շրջանում մարդն իր ապագա գործունեության կատարելագործման համար ձեռք է բերում գիտելիքներ, փորձ, հմտություն: Սրանք վերաբերում են մարդու հոգևոր կյանքի ոլորտին:

Մարդու ապրելակերպի ուսումնասիրություններին են վերաբերում այնպիսի փոխկապակցված հասկացություններ, ինչպիսիք են՝ կյանքի որակը, կյանքի մակարդակը, կյանքի դերը և կյանքի միջոցները:

Տարբեր հեղինակներ տարբեր մոտեցումներ են ցուցաբերում այս հասկացությունների բովանդակությունը պարզաբանելու ժամանակ՝ որոշ դեպքերում մեկը փոխարինելով մյուսով կամ ընդգրկելով մյուսի մեջ: Մենք մեր վերլուծության ընթացքում նման նպատակ չենք հետապնդում, սակայն փորձում ենք որոշել նրանց առանձնահատկությունները և բովանդակությունը ապրելակերպի համատեքստում: Կյանքի եղանակը կամ միջոցը սոցիալական հասկացություն: Այն ձևավորված է սուբյեկտի և սոցիալական միջավայրի փոխգործունեության պրոցեսում է: Կյանքի եղանակները նշանակալի չափով ծնված են աշխատանքային գործունեության ընթացքում: Դրանից կախված տարբերվում են ձեռնարկատիրական, կոլեկտիվ գյուղացիական և կյանքի գործունեության այլ եղանակներ:

Մենք գտնում ենք, որ կյանքի ոճն ավելի շատ վերաբերում է սոցիալ-հոգեբանական հասկացությանը: Քանի որ նրանում արտահայտվում են մարդկանց պատկանելիությանը որոշակի մշակութային խմբին: Այնպես որ, մեկ ապրելակերպի եղանակի մեջ կարող են ընդգրկվել կյանքի տարբեր ոճեր:

Եթե ապրելակերպը դիտարկենք որպես գործունեության համակարգ, որը ուղղված է մարդկային պահանջմունքների բավարարմանը, ապա բավականին տրամաբանական կլինի այդ համատեքստում խոսել կյանքի մակարդակ և կյանքի որակ հասկացությունների մասին: Կյանքի մակարդակ կատեգորիան բնութագրում է մարդկային պահանջմունքների համակարգի վիճակը: Այն ցույց է տալիս ոչ թե այս կամ այն պահանջմունքների բավարարման ապահովությունը, այլ ամբողջ համակարգը միասին վերցրած[2]: Այսպես, թույլ զարգացած պահանջմունքները կարող են բավարարվել շատ հեշտ, բայց կյանքի մակարդակը դրանից չի փոխվում և մնում է նույն մակարդակին: Դրանով հանդերձ, չնայած

գոյություն ունեն կյանքի մակարդակի հետազոտությունների բազմազանություն, պետք է նկատել, որ կան ընդհանրացնող պահեր:

Առաջին հերթին, բոլոր հեղինակները միանշանակ ընդունում են, որ դա ինտեգրալ հասկացություն է, քանի որ այն արտացոլում է մարդու և արտաքին աշխարհի փոխհարաբերությունների համալիրը, բնութագրում է մարդու կենսագործունեության հարմարավետության աստիճանը:

Կախված այն բանից, թե ով է հանդես գալիս գնահատողի դերում, մարդ կամ անհատներ ենթակա են փոփոխման՝ կախված կյանքի որակից:

Ապրելակերպի ուսումնասիրությունն աշխարհագրության մեջ: Դեռևս հին ժամանակներից սկսած՝ միշտ քննարկվել է նրանց ավանդույթներն ու սովորույթները կյանքի պայմանների հետ կապված:

Ուսումնասիրելով ապրելակերպի աշխարհագրությունը՝ կարելի է առանձնացնել հետևյալ ուղղությունները.

1. ապրելակերպի ձևավորման և տարածքային դիֆերենցացման պայմանների ուսումնասիրությունը.
2. մարդկանց ապրելու միջավայրի ուսումնասիրությունը.
3. ապրելակերպի տարբեր տեսակների աշխարհագրական վերլուծությունը.
4. բնակչության պահանջմունքների տարածքային պրոցեսների հետազոտությունը.
5. ապրելակերպի տարածքային դիֆերենցացման բացահայտումը:

Այսպիսով՝ ապրելակերպի աշխարհագրության հետազոտման առարկա են հանդիսանում ապրելակերպի և դրան հատուկ կյանքի եղանակների ու ոճի տարածքային տարբերակումները, ինչպես նաև բնակչության պահանջմունքների տարածքային դիֆերենցումն ու դրանց իրացման գործոններն ու պայմանները [5]: Ապրելակերպի աշխարհագրության մեջ բոլոր հետազոտությունները կարող են անցկացվել տարբեր տարածքային մասշտաբներով: Մեր ժամանակներում առավել արդիական է հետազոտություններ կատարել ռեգիոնալ մակարդակով: Դա պայմանավորված է շատ թե քիչ ունիֆիկացված խորհրդային ապրելակերպից կյանքի գործունեության բազմատեսակ մոդելներին անցման պրոցեսների հետ [1]: Միևնույն ժամանակ ամբողջ աշխարհում կյանքի բոլոր ոլորտներում այսպես թե այնպես առաջ են գալիս գլոբալիզացիայի պրոցեսներ՝ կապված սպառողական և այլ բնույթի գործունեության հետ: Թե ինչպես են տեղի ունենում այդ պրոցեսները տարբեր տարածաշրջաններում, դեռևս մնում է որպես քիչ հետազոտված դաշտ:

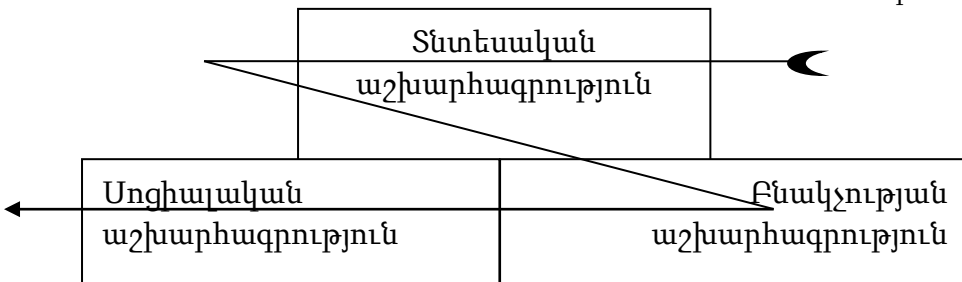
Ապրելակերպի աշխարհագրության հիմնական հասկացությունները: Ապրելակերպի հիմնական կրողը հանդիսանում է ապրելակերպի սուբյեկտը: Որպես այդպիսի սուբյեկտ հանդես է գալիս բնակչությունը, որն իր հերթին տարբերվում է ներտարածքային և արտատարածքային համայնքային չափորոշիչներով: Տարածքային համայնքը մարդկանց այն ամբողջությունն է, որ բնակվում է իքնատիպ տարածքում: Այսպես, ուսումնասիրելով ԱՀ Քաշաթաղի, Շահումյանի շրջաններում վերաբնակեցված համայնքների ապրելակերպը դժվար չէ նկատել, թե ինչպիսի բազմազան և բազմատեսակ կապեր, շփման ձևեր ու հարաբերություններ են ձևավորված բնակչության միջև: Եթե համեմատենք Արցախի այլ շրջանների համայնքային բնակչության հետ, ապա տարբերություններն ակնհայտ կլինեն: Դա բացատրվում է նրանով, որ, ի տարբերություն մյուս շրջանների, այստեղ համայնքը ձևավորվել է և՛ Հայաստանի տարբեր շրջաններից, Ադրբեջանից, Սիրիայից, և՛ այլ վայրերից, որոնք ունեն իրենց նախկին բնակավայրերից ժառանգված ավանդույթներ և սովորույթներ:

Բնակչությունը՝ որպես ապրելակերպի աշխարհագրության սուբյեկտ, ապրում և գործունեություն է իրականացնում որոշակի տարածության մեջ, որոշակի հարթության մակարդակում, որն էլ հանդիսանում է նրա ապրելու տարածքը կամ կյանքի միջավայրը [4]:

Մեր տարածաշրջանում ձևավորված նոր համայնքները (առավել ևս Քաշաթաղի և Շահումյանի շրջաններում) ունեն կյանքի գոյության, բարիքների հայթայթման, տարբեր գործունեությամբ զբաղվելու տարբեր աշխարհագրական պայմաններ, որոնք, անկասկած, իրենց ազդեցությունն են ունենում և՛ անհատների, և՛ մարդկային խմբերի գործունեության ոճի, եղանակների վրա: Որոշ դեպքերում առանձին անհատներ բախվում են մեծ դժվարությունների չհամակերպվելով տվյալ միջավայրի ապրելակերպին ու ստիպված փոխում իրենց միջավայրը ընտրելով այնպիսի միջավայր, որն առավել հոգեհարազատ է իր անհատական ունակություններին ու պահանջների բավարարման համար ավելի նպաստավոր պայմաններին:

Ապրելակերպի աշխարհագրության ձևավորումը կարելի է պատկերել հետևյալ սխեմայի միջոցով.

Սխեմա 1.

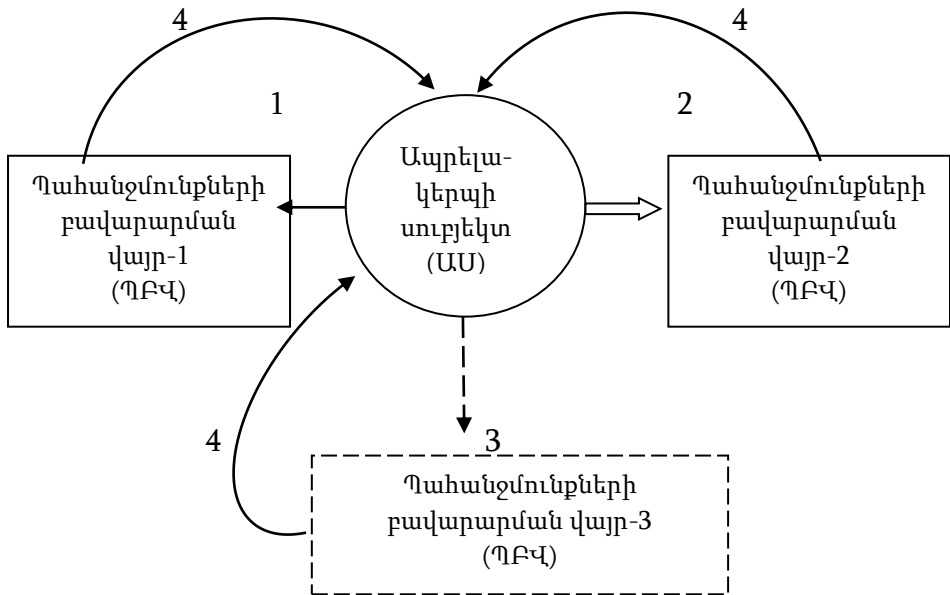
Բոլոր համայնքներում (սուբյեկտներում) իրականացվում են բոլոր կարևոր տեսակի պահանջմունքները: Դա վերաբերում է նաև կյանքի գործունեության վրա բոլոր եղանակներին: Սակայն գործունեության տարբեր տեսակները տեղափոխվում են տարբեր հարթություններ: Նրանց տարածքային գոտիները հաճախ չեն համապատասխանում կամ մասնակի են բավարարում պահանջմունքները: Նման պարագայում տարածքային գոտու սահմանը կախված կլինի սուբյեկտի կենսագործունեության բնույթից, տվյալ տարածքի բնույթից, պահանջմունքների համակարգի զարգացման մակարդակից, ինչպես նաև նրանց կազմակերպման բնույթից: Այս պարագայում տվյալ սուբյեկտը իր տարածքային գոտի է ներքաշում հարթության այն տարածքները, որոնք համապատասխանում են իրենց պահանջմունքներին և կարիքներին: Այսպիսի սուբյեկտներում տարածքային գոտին չունի կոնկրետ ընդգծված սահմաններ և չի կարող համընկնել միայն վարչական կամ բնական կազմավորումների հետ: Այն միայն պայմանավորված է տվյալ ժամանակահատվածում, տվյալ տարածքային գոտում պահանջմունքների համակարգով:

Տնտեսական, սոցիալական, քաղաքական և այլ պատճառները հանդես են գալիս որպես գործունեություն սահմանափակող գործոններ և արգելք են հանդիսանում տարածքային գոտու տրածաշրջանային և կառուցվածքային զարգացման համար: Այսպիսով՝ տարածքային սահմանը վերածվում է կենսաապահովման մի յուրահատուկ ցանցի: Աշխարհագրական կոնտեքստում նման տիպի ցանց հասկացությունը նշանակում է միատեսակ օբյեկտների խումբ,

որոնք տեղաբաշխված են տվյալ տարածքում: Դրանց մեջ կարող են ընդգրկվել կազմակերպություններ, ձեռնարկություններ, կապի միջոցներ և այլ ծառայություններ, որոնք պետք է իրականացնեն տնտեսական, ռեկրեացիոն, մշակութային և այլ բնույթի գործառնություններ:

Այսպիսով, ելնելով վերը նշվածներից, ձևավորվում է բնակչության պահանջմունքների բավարարման մի տարածքային համակարգ, որը ցույց է տրված սխեմայի տեսքով:

Սխեմա 2.

ՊԲՎ – 1 – սկզբնական պահանջմունքների բավարարման վայր

ՊԲՎ – 2 – առաջացած պահանջմունքների բավարարման վայր

ՊԲՎ – 3 – հեռանկարային պահանջմունքների բավարարման վայր

1-3 պահանջմունքներ

1 - նախնական կամ սկզբնական

2 - առաջացած

3 - հեռանկարային

4 – պահանջմունքների բավարարման բնույթի և վայրի մասին տեղեկատվություն

Այս համակարգում կենտրոնական դերում հանդես է գալիս ապրելակերպի սուբյեկտը, այսինքն մարդը կամ մարդկանց մի խումբ, որն ուսումնասիրություն և ընտրություն է կատարում այս կամ այն գործունեությունն իրականացնելու համար:

Երկրորդ պլանում հանդես է գալիս ՊԲՎ-ն, այսինքն՝ գործունեությունն իրականացնելու վայրը, որի մեջ են ընդգրկված ձեռնարկություններ, բնական, սոցիալ-մշակութային այն օբյեկտները (այդ թվում նաև բնակարանի), որոնք օժտված են տվյալ գործունեության բավարարման հատկություններով և պայմաններով:

Ապրելակերպի սուբյեկտի և գործունեության վայրերի միջև կապը ներկայացնում է պահանջմունքների համակարգը (1, 2, 3):

Գործունեության վայրերից ստացվող տեղեկատվությունը հնարավորություն է ստեղծում սուբյեկտի համար հետագա փոփոխությունները կատարել պահանջմունքների համակարգում:

Տեղեկատվությամբ հագեցվածությունն իր մեջ բովանդակում է, թե ինչպես և ինչ եղանակով կարելի է իրականացնել այս կամ այն տեսակի գործողությունը, ինչպես են նրանք տեղաբաշխված և որքանով են մատչելի տվյալ գործունեության համար: Այսպես էլ կատարվում է գործունեության վայրի նախընտրությունը: Դա առավել համակրելի, առավել ուշագրավ վայրի ընտրությունն է տվյալ սուբյեկտի կողմից որոշակի գործունեություն իրականացնելու համար:

Չնայած այն բանին, որ հասարակությունն ունեցել է զարգացման երկարատև պատմություն, սովորույթներ, այնուհանդերձ ապրելակերպի աշխարհագրությունը երիտասարդ, նոր ձևավորվող առարկա է: Նրա հիմնական հատկանիշներն են ինտեգրացվածությունը, նրա բովանդակության սինթետիկ բնույթը: Ապրելակերպի աշխարհագրության ծնունդը աշխարհագրության մեջ ներգիտական ինտեգրացման, հզոր անցողիկ սոցիալական ուղղության ներդրման արդյունք է:

Մարդկային գործունեության եղանակները տարբերվում են պահանջմունքների բավարարման տերիտորիալ համակարգերով, որի գործունեության ընթացքում սուբյեկտը նոր օբյեկտներ չի ստեղծում, կամ էլ նյութական այլ առարկաներ, բայց նրանց միավորում է մեկ ֆունկցիոնալ համակարգի մեջ: Այդ պատճառով աշխարհագրական հետազոտության համար կարելի է օգտագործել սուբյեկտ-կենտրոնացում մոդելը, որը հատուկ է կոնկրետ տվյալ տարածքային միավորի համար: Անհրաժեշտ է գիտակցել, որ մարդկային պահանջմունքները գնալով ավելի ու ավելի են բազմազան դառնում, որի համար տնտեսության մեջ անընդհատ բարեփոխումներ են իրականացվում, որոնց էլ ավելի են սրում կյանքի կենսագործունեության տարածքային ոչ միատեսակ գործունեության պայմանները: Այսպիսով՝ կյանքը մեզ թելադրում է իրականացնել նոր հետազոտություններ այդ բնագավառում, աշխարհագրական գիտելիքների օգտագործման նոր ուղղություններ: Աշխարհագրությունը դառնում է մարդկության տերիտորիալ կազմակերպման գիտական կենտրոն:

Գրականություն

1. Баранский Н. Н. Избранные труды. Становление советской экономической географии. М., 1980.
2. Возмитель А. А. Образ жизни. Концепция, сущность, динамика: Автореф. докт. дис. М., 2001.
3. Жеребин В. М., Романов А. Н. Уровень жизни населения. М., 2002.
4. Кабо Р. М. Природа и человек в их взаимных отношениях как предмет социально-экономической географии. Вopr. Географии. Сб. 5. М., 1947.
5. Саушкин Ю. Г. Географическая наука в прошлом. Настоящем, будущем. М., 1980.

Հոդվածը տպագրության է նրաշխարհում խմբագրական կոլեգիայի անդամ, աշխ. գ. դ.Ա.Ռ.Ավագյանը: